

Volume 1, Issue 2, 2021

Citizenship Rights in the Inspection of Residential Places, Searches, Seizure and Detentions in Criminal proceedings of Iran and France

Yasin Saeedi^{1*}

1. Instructor, Department of Law, Faculty of Humanity, Meymeh Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Type of Article:

Original Research

Pages: 13-24

Corresponding Author's Info

ORCID: 0000-0001-5869-8091

TELL: +989131290144

Email: yasinsaeedi@yahoo.fr

Article history:

Received: 15 Mar 2021

Revised: 30 Apr 2021

Accepted: 06 May 2021

Published online: 22 Jun 2021

Keywords:

Seizure, Inspection,

Search,

Criminal Procedure,

Equality of Arms.

ABSTRACT

Pre-trial stage (preliminary investigation) is a space where that conflicts of interest of the people on the one hand and the interests of the state on the other hand are clearly compared. Fundamental human rights such as the right to privacy, personal freedom and the right to silence of the accused are opposed by the public interest that necessitate the exercise of police powers to search, arrest and detention and interrogation of them necessary in the fight against crime and repression. In the pre-trial stage, in order to protect the fundamental rights and freedoms of individuals, including privacy and safety of property against attacks by governments, provisions are made under the law. Judicial authorization (warrant) is most important tool to regulate and monitor the government's restrictions for intrusion into private premises and guarantee for preserving and protecting the freedoms and privacy across countries in the world. Judicial authorization is provided by the impartial judiciary authority after the government have demonstrated reasonable legal justification to disturb the rights of individuals. The preliminary investigation of the police of accused faces him with the risk of gross inequality because the police have of all kinds of advantages over accused while the accused lacks any kind of tool to repair balance against the powers of the police. Subject of inspection and search or seizure of property and documents is one area that is at odds with the need to respect people's privacy and thus at the stage of preliminary investigation, law enforcement in Iran and France have been obliged In this regard to consider inspection practices and sanction of the violation of provisions of proceedings, which is comparatively addressed in this research.

This is an open access article under the CC BY license.

© 2021 The Authors.

How to Cite This Article: Saeedi, Y (2021). "Citizenship Rights in the Inspection of Residential Places, Searches, Seizure and Detentions in Criminal proceedings of Iran and France" . *Journal of Comparative Criminal Jurisprudence*, 1(2): 13-24.

مقدمه

بدون تردید یکی از مهم‌ترین اهداف عدالت کیفری مجازات بزه‌کاران است لکن حتی اگر مجازات متناسب با جرم هم در حق مرتکب اعمال شده باشد، عدالت در دادرسی بدون تحقق مفهوم انصاف تکامل نخواهد یافت. عدالت در دادرسی تنها کشف یک واقعه مجرمانه نیست، بلکه به معنی تحقق معیارها و تضمیناتی است که به طور کامل حقوق یک متهم را در جریان دادرسی مورد حمایت قرار دهد. تضمین حقوق اساسی متهم در دادرسی کیفری در قوانین اساسی و عادی هر کشور و تأمین فرصت دفاع متهم در برابر اتهامات وارده بدون کمترین تبعیض و نابرابری در مقایسه با دادستان و مقام تعقیب موجب تحقق اصل برابری سلاح‌ها و توازن واقعی بین طرفین یک دعوی کیفری و در حقیقت گرانیگاه و هسته مرکزی برابری و انصاف و در نهایت عدالت در فرایند دادرسی کیفری است. از سوی دیگر، دلایلی که در فرایند غیرقانونی و از روش‌های مغایر با قانون تحصیل شده‌اند، حتی اگر در ارتباط آنها با اتهام انتسابی تردیدی وجود نداشته باشد در دادگاه برای محکومیت متهم نباید پذیرفته شوند. این دیدگاه، اصلی انضباطی را با خود به همراه دارد که به موجب آن و با کنارگذاشتن دلایلی که از طرق غیر قانونی تحصیل شده‌اند، پلیس را از توسل به شیوه‌های استبدادی و یا مزورانه منصرف نماید. در مرحله پیش از محاکمه به‌منظور حمایت از حقوق اساسی افراد اعم از آزادی‌ها، حریم خصوصی و مصونیت اموال افراد در برابر تعرض دولت‌ها، مقرراتی پیش‌بینی شده است که در این تحقیق به آن پرداخته می‌شود.

۱- مقررات کلی

در نظام دادرسی کیفری ایران ضابطان قضائی تحت نظارت و تعلیمات دادستان، وظیفه کشف جرم، حفظ آثار و علایم و جمع‌آوری ادله وقوع جرم، شناسایی، یافتن و جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم، تحقیقات مقدماتی، ابلاغ اوراق و اجرای تصمیمات قضائی را به موجب قانون بر عهده دارند. (ماده ۲۸ ق آدک) این مأموران در جرایم مشهود تمام اقدامات لازم

را به‌منظور حفظ آلات، ادوات، آثار، علایم و ادله وقوع جرم و جلوگیری از فرار یا مخفی شدن متهم و یا تبانی به عمل می‌آورند. آنها تحقیقات لازم را انجام می‌دهند و بلافاصله نتایج و مدارک به دست آمده را به اطلاع دادستان می‌رسانند. (ماده ۴۴ ق آدک) در جرایم غیر مشهود نیز بدون هیچ گونه اقدام، مکلفند مراتب را برای کسب تکلیف و اخذ دستورات لازم به دادستان اعلام کنند و دادستان نیز پس از بررسی لازم دستور ادامه تحقیقات را صادر و یا تصمیم قضائی مناسب اتخاذ می‌کند. مطابق ماده ۵۵ قانون آئین دادرسی کیفری ایران، ورود به منازل، اماکن تعطیل و بسته و تفتیش آنها و بازرسی اشخاص و اشیاء در جرایم غیر مشهود با اجازه موردی مقام قضایی است. هرچند وی اجرای تحقیقات را به طور کلی به ضابط ارجاع داده باشد. پس از صدور مجوز قضایی نیز ضابطان قضایی مکلف‌اند طبق مجوز صادره عمل کنند و از بازرسی اشخاص و اشیاء و مکان‌های غیر مرتبط با موضوع خودداری کنند. تنها در صورت مشاهده ادله، اسباب و آثار جرم دیگری که تهدید کننده امنیت و آسایش عمومی جامعه است، ضمن حفظ ادله و تنظیم صورت مجلس، بلافاصله مراتب را به مرجع قضایی صالح گزارش و وفق دستور وی عمل می‌کنند (مواد ۵۶ و ۵۷ ق آدک)

مجوز مقام قضایی برای ورود به منزل و اماکن بسته و تعطیل از مهم‌ترین شرایط انجام بازرسی‌ها توسط پلیس است که باید به صورت موردی و کتبی صادر و زمان، دفعات ورود، اموال، اماکن و نشانی آنها به صراحت مشخص شود (ماده ۱۴۱ ق آدک). ضابطان موظف‌اند عملیات بازرسی و تفتیش را در حضور متصرف و یا ارشد حاضران و در صورت ضرورت با حضور شهود تحقیق و با رعایت موازین شرعی و قانونی و حفظ نظم محل مورد بازرسی و مراعات حرمت متصرفان و ساکنان و مجاوران آن انجام دهند. (ماده ۱۴۲ ق آدک) و در حین بازرسی، آلات و ادوات جرم از قبیل اسلحه، اسناد و مدارک ساختگی، سکه تقلبی و... را توقیف و در صورت مجلس توصیف و شماره‌گذاری نمایند. راجع به استرداد و یا

معدوم کردن اشیاء و اموال مکشوفه و یا ضبط آنها، حسب مورد توسط بازپرس و یا دادگاه تصمیم‌گیری خواهد شد.

تفتیش و بازرسی مراسلات پستی مربوط به متهم در مواردی که ظن قوی به کشف جرم و یا دستیابی به ادله وقوع جرم و یا شناسایی متهم وجود داشته باشد، توسط بازپرس و در حضور متهم یا وکیل او صورت می‌گیرد و در صورت مجلس قید و به امضاء متهم می‌رسد و در صورت لزوم در محل مناسب نگهداری و با أخذ رسید به مرجع ارسال کننده و یا صاحبش مسترد می‌گردد (ماده ۱۵۲ ق آدک). در خصوص نوشته‌ها و اسنادی که در کشف جرم مؤثر باشند و متهم آنها را به وکیل خود یا شخص دیگری سپرده باشد، بازپرس، آنها را در حضور وکیل و یا آن شخص بررسی می‌کند و استتکاف از همکاری در این زمینه مجازات قانونی برای جرم خلاصی متهم از محاکمه را در پی خواهد داشت (ماده ۱۵۴ ق آدک).

در حقوق کیفری فرانسه اقدام به بازرسی اماکن اقامتی، تفتیش و توقیف اموال و اسناد، تنها در صلاحیت افسران پلیس قضائی است و مأموران قضائی و نیز معاونان آنها چنین صلاحیتی ندارند. این اقدام در جرایم مشهود بدون نیاز به کسب اجازه از شخص ذی‌نفع صورت می‌گیرد و در جرائم غیر مشهود اعلام رضایت و اجازه شخص ذی‌نفع آن هم به صورت مکتوب ضروری است. اصل لزوم کسب اجازه و تصریح به رضایت در جرائم سازمان یافته کمی تضعیف گردیده است (ماده ۷۶). همچنین در خصوص جرائم مرتبط با سلاح و مواد منفجره و جرائم مرتبط با مواد مخدر، ماده ۱-۷۶ به داستان شهرستان اجازه داده است که از قاضی آزادی‌ها و بازداشت تقاضا نماید که به مأموران و افسران پلیس قضائی اجازه دهد بدون کسب اجازه ذی‌نفع و تنها به موجب تصمیم کتبی و موجه اجازه بازرسی و تفتیش و توقیف این اشیاء را نزد هرکسی که باشد، صادر نماید. (تدین، ۱۳۸۸: ۲۰) به صورت موسع‌تر در ماده ۷۶ این اجازه به قاضی آزادی‌ها و بازداشت، دادگاه شهرستان اجازه داده شده است که به

درخواست دادستان شهرستان از طریق یک تصمیم موجه و کتبی تصمیم‌گیری نماید که در تحقیقات مربوط به جنحه مستوجب حبس ۵ سال و یا بیشتر، این اقدامات (تفتیش، بازرسی و ضبط) بدون رضایت شخص ذی‌نفع قابل اجراست. در نتیجه مقررات ماده ۷۶ چندان با رعایت حقوق دفاعی شخص مظنون تدوین نشده است.

به موجب مواد ۱-۵۷ و ۳-۷۶ و ۱-۹۷ قانون آئین دادرسی فرانسه در جرایم مشهود، غیر مشهود و در نیابت قضائی به موجب قانون مصوب ۱۸ مارس ۲۰۰۳ دامنه اشیاء توقیفی گسترش پیدا کرده است و به سیستم‌های اطلاعات رایانه‌ای و داده‌های مندرج در آن را نیز سرایت پیدا کرده است، قانونگذار به افسران پلیس قضائی و تحت نظارت آنها به مأموران قضائی اجازه داده است که در جریان بازرسی‌ها و تفتیش‌های به عمل آمده در شرایط پیش‌بینی شده در این قانون از طریق سیستم اطلاعات رایانه‌ای نصب شده در محل بازرسی، به داده‌های لازم در تحقیق یا اطلاعات موجود در این سیستم یا سیستم‌های دیگر دسترسی پیدا کنند و نیز اجازه دارند این اطلاعات را بروی هرگونه سخت افزار دیگری کپی کنند. این دیسک‌ها و اطلاعات مطابق مقررات لاک و مهر و ضبط خواهند شد.

به موجب ماده ۶۰ قانون گمرک فرانسه به مأموران گمرک اجازه داده شده است که درباره کسی که قرائن و شواهد خطرناکی بر مظنونیت وی به حمل مواد مخدر و تولیدات آن در ارگان‌های بدن خود وجود دارد، آزمایشات پزشکی انجام دهند. در این زمینه قانونگذار رضایت صریح فرد ذی‌نفع را ضروری دانسته است. در صورتی که مظنون رضایت خود را اعلام ننماید، قاضی آزادی‌ها و بازداشت حسب دستور قضائی خود می‌تواند مجوز انجام آزمایشات پزشکی را نسبت به مظنون صادر نماید. شخصی که مکلف به انجام آزمایشات شده است، در صورت عدم تمکین و عدم انجام آن به یک

سال حبس و پرداخت ۳۷۵۰ یورو جزای نقدی محکوم خواهد شد. (استفانی و دیگران، ۱۳۷۷: ۲۱۰)

ماده ۵-۶۳ قانون دادرسی کیفری مقرر نموده است که در صورتی که ضرورت تحقیقات ایجاب کند، که شخص تحت نظر مورد معاینات جسمی قرار گیرد، این معاینات توسط پزشک منتخب بدین منظور، بعمل خواهد آمد. کلیه اقدامات حسب ماده مقدماتی قانون آئین دادرسی کیفری (بند سوم) باید با تصمیم و نظارت مؤثر مقام قضائی علیه شخص تحت تعقیب اعمال گردد.

در خصوص بازرسی و تفتیش خودروها، شعبه جزایی دیوان عالی کشور فرانسه در رأی صادره خود در تاریخ ۸ نوامبر ۱۸۷۹، گشودن درب صندوق خودروها را از تعریف اماکن اقامتی خارج کرد. پیش از این هم شورای قانون اساسی مقرره‌ای را که به مأموران پلیس اجازه می‌داد که خودروهایی که در معابر عمومی حضور دارند را بدون حضور مالک یا راننده آنها مورد بازرسی قرار دهند را ملغی گردد.

با این وجود قانونگذار در تاریخ ۱۵ نوامبر ۲۰۰۱ به موجب ماده ۲-۲-۷۸ قانون دادرسی کیفری به مأموران پلیس قضائی اجازه داد تا با کسب اجازه از دادستان شهرستان و به‌منظور جستجو و تعقیب اعمال تروریستی جرائم مرتبط با اسلحه و مواد منفجره و نیز جرائم مربوط به قاچاق مواد مخدر در اماکن عمومی و در زمانی معین که مدت آن توسط قاضی تعیین می‌گردد به بازرسی از خودروهای در حال حرکت یا خودروهای توقیف شده و یا پارک شده در معابر عمومی و یا اماکنی که به معابر عمومی راه دارند، اقدام نماید. این بازرسی علی‌الاصول در حضور شخص مالک و در صورت عدم حضور مالک در حضور شخصی که توسط پلیس قضائی تعیین می‌گردد صورت می‌گیرد.

قانونگذار فرانسوی در ماده ۳-۲-۷۸ در صورت ضرورت به افسران پلیس قضائی، مأموران پلیس قضائی و مأموران

معاون پلیس قضائی اجازه داده است وسایل نقلیه در حال تردد و یا در حال گذر از جاده‌های عمومی یا مکان‌های عمومی را مورد بازرسی قرار دهند، مشروط بر آنکه نسبت به راننده یا یکی از مسافری یک یا چند دلیل قابل قبول بر ارتکاب جرم و یا معاونت و یا شرکت در جنایت یا جنحه مشهود وجود داشته باشد. این مقررات در شروع به جرم نیز قابل اجراست. (تدین، ۱۳۸۸: ۱۱۲)

در ماده ۴-۲-۷۸ برای پیشگیری از آسیب‌های شدید به امنیت اشخاص و اموال به افسران فوق اجازه داده شده است به کنترل هویت اقدام و با موافقت راننده و یا در غیاب او براساس دستور دادستان شهرستان به بازرسی از وسائل نقلیه در تردد یا متوقف در راه‌های عمومی یا در مکان‌های در دسترس عمومی اقدام نمایند. دوره تحقیقات پلیس از ۲۴ ساعت تجاوز نخواهد کرد و این مدت براساس تصمیم صریح و موجه دادستان قابل تمدید است. خودرو نیز تنها در خلال زمانی که برای بازرسی ضرورت یابد می‌تواند متوقف شود و بیشتر از این زمان، امکان متوقف کردن آن وجود ندارد. شورای قانون اساسی در مقرر ۱۳ مارس ۲۰۱۳ تصریح کرد که مقررات محدود کننده آزادی ایاب و ذهاب، احترام به زندگی و حریم خصوصی افراد همگی باید تحت حمایت و حفاظت دستگاه قضائی قرار داشته باشد.

در نظام حقوقی ایران حریم خصوصی تعریف نشده است ولی در نگاهی کلی حریم خصوصی را می‌توان مجموعه فضایی دانست که نمی‌توان بدون اجازه شخص به آن تجاوز کرد. در واقع دسترسی به آن فضا برای دیگران امکان‌پذیر نیست هرچند قلمرو و مصداق‌های حریم خصوصی را قانون باید مشخص کند. به صورت کلی می‌توان آزادی اندیشه به کنترل بر جسم خود، خلوت و تنهایی در منزل، کنترل بر اطلاعات شخصی، آزادی از نظارت‌های دیگران، حمایت از حیثیت و اعتبار خود و حمایت در برابر بازرسی‌ها و تجسس‌ها را از مصداق‌های حریم خصوصی دانست. (کوشکی، ۱۳۸۶: ۱۳۷)

تشریفات بازرسی و تفتیش در اماکن خصوصی علی‌الاصول نیازمند کسب اجازه از مالک یا متصرف آن است. ورود مقامات قضائی و غیر قضائی بدون اجازه و رضایت صاحب منزل جرم است، چراکه انجام بازرسی‌ها، آزادی فردی اشخاص را مخدوش می‌نماید. طبیعتاً در موارد ضرورت، ورود به اماکن خصوصی تنها به حکم قانون و با کسب مجوز قضائی امکان‌پذیر است. پس از کسب مجوز قضائی نیز رعایت برخی قواعد و مقررات شکلی، از جمله زمان انجام بازرسی‌ها، موضوعات بازرسی، و نحوه اقدام ضابط در صورت ممانعت متصرف از ورود و در نهایت محدودیت‌هایی که در ضمن بازرسی توسط ضابط وجود دارد، ضروری است. به مجموعه این عملیات که توسط مقام قضائی یا ضابطان برای کشف دلایل مربوط به جرم و کشف حقیقت صورت می‌گیرد، «بازرسی» گفته می‌شود.

۲-۱- مجوز قضائی

حسب ماده ۴۴ قانون آئین دادرسی کیفری، ضابطان در جرائم مشهود به لحاظ ضرورت کسب دلایل و فوریت موضوع محتاج کسب مجوز قضائی نیستند. و به تصریح این ماده «تمامی اقدامات لازم را به منظور حفظ آلات، ادوات، آثار، علائم و ادله وقوع جرم و جلوگیری از فرار یا مخفی شدن متهم و یا تبانی به عمل می‌آورند، تحقیقات لازم را انجام می‌دهند و بلافاصله نتایج و مدارک به دست آمده را به اطلاع دادستان می‌رسانند.» ماده ۵۵ قانون آئین دادرسی کیفری نیز ورود به منازل، اماکن تعطیل و بسته، تفتیش آنها همچنین بازرسی اشخاص و اشیاء در جرائم غیرمشهود را تنها با کسب مجوز موردی از مقام قضائی امکان‌پذیر دانسته است. مفهوم مخالف این ماده آن است که به لحاظ ضرورت اقدام فوری و بی‌درنگ ضابطان قانونگذار، از کسب اجازه قبلی از مقام قضائی در جرایم مشهود را لازم ندانسته است. بنابراین می‌توان اینگونه نتیجه‌گیری کرد که در جرایم مشهود، تفتیش منازل، اماکن تعطیل و تفتیش و بررسی آنها نیاز به اجازه مقام قضائی ندارد و ضابطان می‌توانند رأساً اقدام نمایند. با این وجود اداره

حمایت از حریم خصوصی، منزل و سکونت‌گاه افراد به منزله ی مصداق بارز حریم خصوصی در اسناد بین‌المللی و نیز قانون اساسی و قوانین عادی جمهوری اسلامی ایران، تأکید شده است. لایحه «حمایت از حریم خصوصی» مکان خصوصی را «اماکن متعلق به اشخاص خصوصی یا در تصرف آنها است که ورود دیگران به آنجا یا عرفاً مجاز نیست یا مالک یا متصرف قانونی به نحو مشخصی در چارچوب قانون ورود دیگران به آن اماکن را ممنوع اعلام کرده است. در مقابل اماکن عمومی حسب ماده ۲ آئین نامه مربوط به مکان عمومی مصوب ۶۳/۰۳/۲۳ شامل هتل‌ها، مسافرخانه‌ها، رستوران‌ها، پانسیون‌ها، قهوه‌خانه‌ها می‌شوند.

از جمله مصداق‌های مورد اختلاف در این زمینه بازرسی از وسائل نقلیه است. این پرسش مطرح است که آیا وسیله نقلیه جزء مکان‌های خصوصی بوده و در نتیجه نیازمند رعایت تشریفات خاص بازرسی از مکان‌های خصوصی‌اند یا خیر؟ اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه‌های مشورتی خود به شماره ۷/۲۳۱۷ به تاریخ ۶۵/۰۴/۰۷ و شماره ۷/۷۵۲۶ به تاریخ ۶۵/۱۲/۰۷ اعلام کرده است که بازرسی اتومبیل‌ها چه در ورودی شهرها و چه داخل شهرها نیازمند گرفتن مجوز قضائی است و به بیان دیگر آنها را مکان خصوصی انگاشته است. اداره کل قوانین امور حقوقی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران طی بخشنامه شماره ۴۰۲/۰۱/۱۷۹/۱ به تاریخ ۷۹/۰۴/۱۱ به همه واحدهای نیروی انتظامی اعلام کرد که برای بازرسی خودروها نیازی به گرفتن مجوز از مقام قضائی نیست. دیوان عدالت اداری در پی شکایت یکی از شهروندان، این بخشنامه را باطل اعلام و چنین استدلال کرد که بخشنامه یاد شده مغایر منطوق صریح ماده ۲۴ قانون آئین دادرسی کیفری و حکم قانونگذار درباره تکلیف ضابطان دادگستری به پیروی از دستورات قضائی است. مفاد لایحه حمایت از حریم خصوصی نیز همین معنا را مورد تأکید قرار داده است.

۲- تشریفات

هرگونه سوء استفاده احتمالی که ناشی از صدور دستورات شفاهی است، ممانعت خواهد کرد. «کتبی بودن» دستورات صادره باعث می‌شود که مقام‌های قضائی دقت بیشتری کنند و به قواعد و تشریفات دادرسی کیفری اهمیت بیشتری بدهند. به همین مناسبت یکی از مواردی که زمینه تخلف و تخطی از قواعد دادرسی کیفری را فراهم می‌آورد، صدور دستورات شفاهی است.

«موردی بودن» نیز به معنای آن است که مقام قضائی در دستور خود صریحاً با ذکر نام متهم و ذکر نشانی مکان مورد نظر و اشخاص و اشیاء و مکان‌هایی که مرتبط با موضوع بازرسی هستند را معین نماید. در تأیید این موضوع می‌توان به ماده ۱۴۱ همین قانون اشاره کرد که ضمن تأکید بر «موردی بودن دستور مقام قضائی صراحتاً، مقام قضائی را مکلف کرده است که موضوع تفتیش، زمان و دفعات ورود، اموال و اماکن و نشانی آنها به صراحت مشخص شود. بنابراین صدور دستورات کلی مبنی بر شناسایی و ورود به مخفی‌گاه متهم یا محل اختفاء آلات جرم، توسط قضائی ممنوع و تخلف انتظامی است. (خالقی، ۱۳۹۳: ۱۴۸) بدیهی است مرجع صدور مجوز باید مقام قضائی باشد و به همین دلیل اداره کل حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۲۸۵/۹۳/۷ - ۹۳/۰۲/۱۴ اعلام نموده است، با توجه به اطلاق ماده ۴۲ قانون قاچاق کالا و ارز مصوب ۹۳/۱۰/۰۳ چنانچه برابر ماده ۴۴ همان قانون، موضوع رسیدگی به قاچاق کالا و ارز در صلاحیت سازمان تعزیرات حکومتی باشد، أخذ مجوز بازرسی از مرجع قضائی مربوط توسط سازمان مزبور الزامی است و لذا سازمان مقررات حکومتی حق صدور اجازه ورود به اماکن و مستغلات و انبارهای محل نگهداری و اخفای کالا و ارز قاچاق به ضابطین را ندارد.

نکته آخر در خصوص مجوز قضائی آن است که موقعیت حرفه‌ای و اجتماعی برخی از اشخاص و انعکاس اخبار و اطلاعات مربوط به این افراد و تأثیر مستقیم آن بر نظم

حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۷۱۹۳/۷۷۵ مورخ ۹۳/۰۴/۰۴ با تکیه بر اصل ۲۲ قانون اساسی مبنی بر مصونیت مسکن اشخاص از تعرض و تضمین رعایت این اصل و نیز تأکید ماده ۷ قانون آئین دادرسی کیفری ۹۲ بر ضرورت رعایت حقوق شهروندی، ورود ضابطان به منازل اشخاص را در جرائم مشهود جز در مورد اجازه ساکنین، منوط به أخذ مجوز از مقام قضائی دانسته است. ماده ۵۸ قانون فوق الذکر نیز ارائه اصل دستور قضائی در هنگام ورود به منازل را ضروری دانسته و مفاد لایحه حمایت از حریم خصوصی نیز مؤید این موضوع است.

به نظر می‌رسد رد اصل ممنوعیت از ورود غیرمجاز از سوی افراد اعم از مأمورین قضائی و غیرآنها که متکی بر اصول قانون اساسی، اسناد بین المللی و نیز قوانین متعدد عادی است، تنها با تصریح قانونگذار امکان‌پذیر است و با مفهوم مخالف یک ماده (ماده ۵۵) که آن هم در مقام تعیین تکلیف برای بازرسی ضابطان در جرائم غیر مشهود است نمی‌توان حکم به عدم لزوم کسب مجوز برای ورود به منازل شخصی و حریم خصوصی افراد داد. از سوی دیگر با توجه به اینکه وظیفه تحقیق و تعقیب جرایم بر عهده حاکمیت است و اگر دادسرا با تفسیر موسع مواد قانونی بخواهد، زحمت کشف ادله را با نقض حقوق و آزادی‌های قانونی افراد، از دوش خود بردارد، به نوعی مشروعیت ادله تحصیل شده را مردود خواهد ساخت. با این اوصاف به نظر می‌رسد در مواردی که مالک یا متصرف اذن در ورود به ضابطان نداده است، ضرورت دارد تا مقام قضائی با صدور مجوز قضائی، اعتبار اقدام ضابطین را تحکیم بخشد.

از جمله ویژگی‌های مجوز قضائی به «کتبی بودن قرار و موردی بودن» آن اشاره کرد. مطابق ماده ۵۵ قانون آئین دادرسی کیفری بازرسی باید با اجازه موردی مقام قضائی باشد. هرچند اجرای تحقیقات به طور کلی به ضابط ارجاع شده باشد. صدور مجوز قضائی در قالب یک قرار کتبی از

عمومی، اقتضا می‌کند که تعقیب و محاکمه ایشان با دقت و وسواس بیشتری صورت گیرد. لذا قانونگذار ایرانی بر مبنای قواعد مربوط به صلاحیت شخصی مرتکب، برخی از طرق خاص دادرسی و آئین‌های ویژه‌ای برای تعقیب و تحقیق و محاکمه این افراد پیش‌بینی کرده است. از جمله در ماده ۱۳۸ قانون آئین دادرسی کیفری مقرر داشته است، مجوز تفتیش و بازرسی منزل و محل کار اشخاص و مقامات موضوع مواد ۳۰۷ و ۳۰۸ و نیز متهمان موضوع بند ۳۰۲ این قانون باید به تأیید رئیس کل دادگستری استان برسد و با حضور مقام قضائی اجرا شود.

همانگونه که ملاحظه می‌شود، علاوه بر لزوم صدور مجوز قضائی توسط مقام صادر کننده دستور تفتیش و بازرسی، تأیید رئیس کل دادگستری استان ضرورت داشته و ضابطین به تنهایی حق اجرای بازرسی را ندارند و مکلف‌اند تنها در معیت مقام قضائی اقدام نمایند.

۲-۲- ضرورت

نقض حقوق افراد در اماکن تحت مالکیت یا تصرفات مشروع آنها و تعرض به آزادی‌های شخصی افراد در شرایطی که اتکاء بر اصول متعدد قانون اساسی دارند و قوانین عادی نظیر قانون حمایت از حقوق شهروندی و قانون مجازات اسلامی، به نحو مکفی، با ضمانت اجراهای کیفری و غیرکیفری این حقوق را مورد حمایت قرار داده است، در مقابله با موضوع کشف دلایل اثباتی یک جرم که تضمین امنیت اجتماعی و نیز حقوق بزه‌دیده را در پی خواهد داشت، تنها با اثبات و احراز «ضرورت» امکان‌پذیر است و ضرورت انجام بازرسی بدان مفهوم است که «حسب قرائن امارات، ظن قوی به حضور متهم یا کشف اسباب، آلات و ادله وقوع جرم» در آن مکان وجود داشته باشد. این نکته را ماده ۱۳۷ قانون آئین دادرسی کیفری مورد تأکید قرار داده و بازپرس را مکلف کرده است که «جهات ظن قوی» که موجب صدور دستور تفتیش و بازرسی توسط وی شده است را در پرونده قید نماید. این

۲-۳- زمان بازرسی

حسب مواد ۱۲۴ و ۱۴۰ قانون آئین دادرسی کیفری، اصل بر این است که انجام معاینه محلی، تحقیق محلی و بازرسی باید در «روز» انجام شود. حسب تبصره ماده ۱۴۰، روز از طلوع آفتاب تا غروب آن است. مراد قانونگذار از تصریح به این موضوع در مقررات دادرسی کیفری، رعایت حقوق افراد و آسایش آنها است. ماده ۸ ماده واحده قانون حقوق شهروندی نیز دستگیری متهمان فراری و کشف آلات و ادوات جرم را تنها بر اساس مقررات قانونی و بدون مزاحمت و در کمال احتیاط قابل انجام می‌داند. مزاحمت اعم از ایجاد سر و صدای نامتعارف، ورود در مشاعات منازل مسکونی و آپارتمان‌ها و مجتمع‌های مسکونی، ایجاد رعب و وحشت و هراس ناشی از حضور مأموران نیروی انتظامی و درگیری‌های آنان با مظنونان و صداهای ناشی از شلیک‌های گلوله، و ممانعت از

ورود و خروج آزادانه افراد از محل‌های اقامتی خود است. بدیهی است این نوع از مزاحمت‌ها در شب که غالب مردم در منازل مسکونی خود به سر می‌برند و در حال استراحت هستند، بیشتر از روز است. مع‌الوصف گاهی اوقات برخی مصالح اقتضاء آن دارد که تفتیش و بازرسی و با تحقیقات محلی در شب صورت گیرد. نوع جرائم ارتكابی و شدت آنان، شخصیت و حالت خطرناکی مظنونان و احتمال فرار آنها و امحاء آثار و دلائل جرم گاهی اوقات انجام بازرسی و تفتیش در شب را اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. بنابراین قانونگذار مطابق ماده ۱۴۰ در مواردی که «ضرورت» اقتضا می‌کند، بازپرس دلائل ضرورت را احراز و در صورت جلسه تمبر می‌کند و در صورت امکان، خود در محل حضور می‌یابد.

در حقوق فرانسه نیز رژیم ناظر بر بازرسی و تفتیش اماکن اقامتی همواره به دنبال آن است که حریم خلوت خصوصی زندگی افراد و نیز حریم شغلی آنها مورد حمایت قرار داشته باشد. از این‌رو قانونگذار فرانسوی در ماده ۵۹ قانون آئین دادرسی کیفری علی‌الاصول تفتیش و بازرسی از محل اقامت اشخاص را در طول روز امکان‌پذیر می‌داند. (بوریکان و آن‌ماری، ۱۳۸۹: ۸۶) منظور قانونگذار فرانسوی از روز، ساعت ۶ صبح تا ۲۱ شب است. به موجب همین ماده در دو مورد تفتیش و بازرسی از اماکن در شب امکان‌پذیر است: «در مواردی که از داخل خانه اعلام می‌شود» و نیز «در موارد استثنایی قانونگذار پیش‌بینی کرده است.» به طور مثال بازرسی و تفتیش اماکنی که نظیر قهوه‌خانه‌ها یا کباب‌رها که در تمام موارد به طور یکسان اجازه ورود به آنها وجود دارد یا اماکنی که موسوم به قمارخانه‌ها هستند، در شب امکان‌پذیر است. (ماده ۳۵-۷۰۶ قانون آئین دادرسی کیفری فرانسه) و یا در جرائم تروریستی، مواد مخدر و قوادی این اقدام مجاز شمرده شده است. (ماده ۸۹-۷۰۶، ۲۸-۷۹۶، ۳۵-۷۰۶)

مقایسه حقوق فرانسه با حقوق ایران حاکی از آن است که در حقوق فرانسه موارد ضرورت به صورت مصرح در قانون ذکر

شده است. مبنای این ضرورت از منظر قانونگذار فرانسوی یا «نوع جرائم ارتكابی» است و یا «نوع محل‌هایی» که بازرسی و تفتیش آنها ضرورت دارد و به طور کلی در مواردی که از داخل خانه اعلام شود و اجازه داده شود بازرسی در شب امکان‌پذیر است. لکن قانونگذار ایرانی به صورت کلی انجام بازرسی و تفتیش را در شب منوط به تحقق «ضرورت» دانسته است. طبیعی است این نحوه قانونگذاری کلی و بدون ذکر حداقل مصادیقی از ضرورت بیم تجری و تعرض به حقوق افراد را محتمل می‌سازد به ویژه آنکه مرجع تشخیص ضرورت، خود مقام قضائی است. طبیعی است با توجه به اینکه این اقدام از ناحیه قانونگذار ایران با ضمانت اجرایی بطلان نیز مواجه نشده است، نقض قاعده برابری سلاح‌ها را بسیار محتمل‌تر می‌سازد.

۲-۴- حضور گواه در زمان بازرسی و تنظیم صورت‌جلسه آن
برای جلوگیری از سوء استفاده احتمالی و تضمین حق‌های دفاعی صاحب مکان خصوصی، حضور گواه هنگام بازرسی ضروری است. قانون سابق دادرسی کیفری ایران در ماده ۹۸ حضور متصرف قانونی و گواهان تحقیق و در غیاب آنها، حضور ارشد حاضران را الزامی می‌دانست و در مواردی که مالک یا مستأجر حضور داشتند، بازرسی در حضور آنان انجام می‌شد. (کوشکی، ۱۳۸۶: ۱۴۷)

مطابق ماده ۱۴۲ قانون جدید دادرسی کیفری: «تفتیش و بازرسی منزل و یا محل سکونای افراد در حضور متصرف یا ارشد حاضران و در صورت ضرورت با حضور شهود تحقیق ضمن رعایت موازین شرعی و قانونی، حفظ نظم محل مورد بازرسی و مراعات حرمت متصرفان و ساکنان و همجواران آن به عمل می‌آید.

تبصره: هرگاه در محل مورد بازرسی کسی نباشد در صورت فوریت، بازرسی در غیاب متصرفان و ساکنان محل، با حضور دو نفر از اهل محل به عمل می‌آید و مراتب فوریت در صورت‌مجلس قید می‌شود.»

تفتیش دفتر وکالت یا محل اقامت یک وکیل دادگستری باید توسط شخص قاضی و در جریان بازرسی توسط بازپرس صورت گیرد و در زمان بازرسی رئیس کانون وکلا یا نماینده او نیز حضور داشته باشند. فقط قاضی مزبور و رئیس یا نماینده کانون وکلاء حق دارند که قبل از توقیف و ضبط احتمالی اسناد مکشوفه آنها را مورد شناسایی قرار دهند. رئیس یا نماینده کانون وکلا می‌توانند در صورت اعتقاد به غیرقانونی بودن ضبط و توقیف، با این اقدام که قاضی مصرّ به انجام آن است، مخالفت کند. این اقدام می‌تواند به نحوی حمایت از اسرار حرفه‌ای وکالت و نیز حقوق دفاعی موکلین وکلا به شمار آید. این اعتراض به همراه صورت‌جلسه و اسناد مهر و موم شده به همراه اصل یا بدل پرونده دادرسی در اسرع وقت به قاضی آزادی‌های و بازداشت داده می‌شود. ظرف ۵ روز بعد از دریافت اسناد فوق قاضی آزادی‌ها و بازداشت با صدور یک قرار موجه غیرقابل اعتراض در ارتباط با اعتراض وارده از سوی رئیس کانون وکلا یا نماینده او تصمیم‌گیری می‌کند. نکته مهم آن است که قاضی آزادی‌ها و بازداشت، اظهارات قاضی که اقدام به بازرسی کرده و در صورت اقتضاء اظهارات دادستان شهرستان و نیز موکل دادگستری مربوطه و رئیس کانون وکلا یا نماینده وی را مورد استماع قرار دهد. قاضی آزادی‌ها و بازداشت می‌تواند در حضور اشخاص مزبور و بعد از رسیدگی «ترافعی» لاک و مهرها را باز کند در صورتی که قاضی مزبور عقیده داشته باشد که دلیلی برای توقیف این اسناد وجود ندارد به استرداد فوری اسناد و محو صورت جلسه اقدامات و بطلان هرگونه استناد به این سند یا محتویات آن در پرونده دادرسی در غیر اینصورت دستور به الحاق صورت‌جلسه مزبور به پرونده کیفری می‌دهد.

به موجب ماده ۳-۵۶ قانون آئین دادرسی کیفری فرانسه، تفتیش و بازرسی از دفتر پزشکان، سردفتران مشاورین حقوقی یا مأموران اجرای دادگستری به وسیله قاضی و در حضور شخصی که در اقامتگاه وی بازرسی صورت می‌گیرد، به عمل

از این‌رو اصل را قانونگذار بر آن گذاشته است که تفتیش و بازرسی از منازل مسکونی یا محل سکنای افراد در حضور متصرف یا مالک قانونی صورت گیرد. در موارد «فوری» که امکان به تعویق انداختن و بازرسی برای زمان دیگری امکان‌پذیر نباشد و یا بیم آن می‌رود که تأخیر در بازرسی موجب از بین رفتن ادله و شواهد جرم ارتكابی و یا احتمال فرار متهم از مخفی گاه خود گردد، به تجویز این ماده، بازرسی در حضور دو نفر از اهالی محل به عمل می‌آید و مراتب فوریت در صورت مجلس قید می‌شود. نحوه تنظیم عبارت تبصره فوق حاکی از آن است که تشخیص فوریت امر توسط مأموران اجرای تفتیش و بازرسی و دعوت از دو نفر از اهل محل آنها است، بدون آنکه این امر محتاج به کسب دستور جداگانه از مقام قضائی باشد. (خالقی، ۱۳۹۳: ۱۴۲)

لازم به ذکر است که تفتیش و بازرسی منزل یا محل سکنای افراد موضوعی متفاوت از ورود به منزل است. طبیعتاً همانگونه که قبلاً نیز گفته شد ورود به منزل مستلزم اخذ مجوز قضایی است، حتی در جرائم مشهود. بنابراین اگر ضابط بخواهد ورود به منزل پیدا کند و اقدام به تفتیش و بازرسی نماید باید دو مجوز قضایی جهت «ورود» و «تفتیش» به صورت مجزی و با قید شرایط ضرورت در قرار صادره اخذ نماید.

در حقوق فرانسه نیز علی‌الاصول در زمان انجام تفتیش و بازرسی باید شخص ذی‌نفع حضور داشته باشد. (ماده ۳۵-۷۰۶) در صورت عدم حضور، فرد ذی‌نفع می‌تواند یک نفر را برای حضور معرفی نماید و در غیر این‌صورت دو نفر شاهد توسط افسر پلیس انتخاب خواهد شد (ماده ۵۷-پاراگراف اول) مکانیسم قانونی خاصی برای حمایت ویژه از مشاغل محرمانه در خصوص شغل‌های وکالت، پزشکی، سردفتری اسناد رسمی، مشاورین حقوقی، مأموران اجرایی که شغل آنها مستلزم رازداری و عدم افشاء اسرار است، قابل اعمال است. بر اساس ماده ۱-۵۶ قانون آئین دادرسی کیفری فرانسه

ضابطان صورت گیرد، ضابطان مکلفاند ضمن رعایت دستورات مقام قضایی، کیفیت تفتیش و بازرسی و نتیجه را در صورت مجلس تنظیم کرده و آن را به امضاء یا اثر انگشت متصرف برسانند و مراتب را حداکثر ظرف ۲۴ ساعت به مقام قضایی اعلام کنند. در صورتی که متصرف منزل و مکان یا اشیای مورد بازرسی، از باز کردن محلها و اشیاء بسته خودداری کند، بازپرس می تواند دستور بازگشایی آنها را بدهد. اما تا حد امکان باید اقداماتی که موجب ورود خسارت می گردد خودداری شود. (ماده ۱۴۵)

ضمانت اجرای عدم رعایت تکالیف قانونی مذکور در ماده ۱۴۱، حسب ماده ۶۳ همین قانون، محکومیت ضابطان به سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی است که با توجه به اینکه مرتکبین این تخلفات، ضابط دادگستری اند و در مقام ضابط مرتکب جرم شده اند، در مراجع عمومی دادسرای عمومی و انقلاب و دادگاه کیفری ۲ قابل تعقیب و محاکمه خواهند بود. بازپرس نیز مکلف است در مورد اوراق و نوشته ها و سایر اشیاء متعلق به متهم فقط آنچه که راجع به جرم است را تحصیل و در صورت لزوم به شهود تحقیق ارائه نماید. در مورد سایر نوشته ها و اشیاء متعلق به متهم باید با احتیاط رفتار کند و موجب افشای مضمون و محتوای غیرمرتبط آنها با جرم نشود در غیر این صورت وی به جرم افشای اسرار محکوم می شود. (ماده ۱۴۶) و مطابق ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی افشای سر، سه ماه و یک روز تا یک سال حبس و یا یک میلیون و پانصد هزار تا شش میلیون ریال جزای نقدی است.

فلذا مشاهده می شود که تحصیل دلیل غیرمرتبط با جرم تحت تعقیب و یا عدم رعایت تکالیف مندرج در مواد مرتبط با بازرسی و تفتیش از سوی مقام قضایی یا ضابط خللی در ادله تحصیل شده وارد نمی کند و همچنان می توان به آن ادله استناد کرد. لکن در حقوق فرانسه چنین دلایلی با ضمانت اجرای بطلان مواجه اند و به هیچ وجه امکان استناد به آنها وجود ندارد. ضمانت اجرای عدم رعایت تضمینات مربوط به

آید. در غیاب او می تواند فردی را به عنوان نماینده منتخب خود معرفی نماید و در غیر این صورت دو نفر به عنوان شاهد خارج از سلطه اداری خود توسط پلیس انتخاب می شود. حسب ماده ۵۷ قانون آئین دادرسی کیفری ایران، چنانچه ضابطان در هنگام بازرسی محل، ادله و اسباب و آثار جرم دیگری را که تهدید کننده امنیت و آسایش عمومی جامعه است، مشاهده کنند، ضمن حفظ ادله و تنظیم صورت مجلس، بلافاصله مراتب را به مرجع قضائی صالح گزارش و وفق دستور وی عمل می کنند. این ماده در تکمیل مواد ۵۶ و ۱۴۶ در خصوص مرتبط بودن اشیاء تحصیل شده با جرم است. تنها استثنایی که قانونگذار در این ماده (۵۷) به آن اشاره نموده است، ادله و اسباب جرم دیگری است که «تهدید کننده امنیت و آسایش عمومی باشد».

به نظر می رسد مراد از جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی جرائم مندرج در کتاب ۵ قانون مجازات اسلامی است. فلذا اگر شیء مکشوفه مواد منفجره باشد، مطابق این ماده می توان در جهت ضبط آن اقدام کرد در غیر این صورت به عنوان مثال اگر شیء مکشوفه آتین ماهواره یا مشروب الکلی یا ماده مخدر باشد به هیچ وجه امکان تحصیل و ضبط آن وجود ندارد. در این خصوص، صدور برخی آراء از محاکم کیفری ایران قابل توجه اند.

ماده ۵۶-۲ فرانسه نیز بازرسی و تفتیش از یک مؤسسه مطبوعاتی یا ارتباطات سمعی و بصری را توسط یک قاضی زمانی امکان پذیر می داند که اقدامات تحقیقی به آزادی شغلی و حرفه ای روزنامه نگاران آسیب نرساند و همچنین تأخیر غیر موجهی در انتشار اطلاعات ایجاد نکند.

۳- تضمینات

ضمانت اجرای عدم رعایت تضمینات فوق در نظام دادرسی کیفری ایران و فرانسه متفاوت است. در صورتی که دستور مقام قضایی برای ورود به منزل، و اماکن بسته و تعطیل حسب ماده ۱۴۱ قانون آئین دادرسی کیفری ایران توسط

تشکر و قدردانی: از تمامی کسانی که ما را در تهیه این مقاله یاری رسانده‌اند، سپاسگزاریم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین اعتبار مالی سامان یافته است.

منابع و مأخذ

- استفانی، گاستون و دیگران (۱۳۷۷). *آئین دادرسی کیفری*. ترجمه حسن دادبان، تهران: انتشارات سمت.
- بوریگان، ژان و آن ماری، سیمون (۱۳۸۹). *آئین دادرسی کیفری فرانسه*. برگردان دکتر عباس تدین، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی.
- تدین، عباس (۱۳۸۸). *قانون آئین دادرسی کیفری فرانسه*. تهران: انتشارات معاونت حقوقی و توسعه قضائی قوه قضائیه.
- خالقی، علی (۱۳۹۳). *نکته‌ها در قانون آئین دادرسی کیفری*. تهران: انتشارات شهر دانش.
- کوشکی، غلامحسین (۱۳۸۶). «حمایت از حریم خصوصی مکان خصوصی در مقررات دادرسی کیفری ایران». *مجله حقوقی دادگستری*، ۷۱(۲): ۱۳۵-۱۵۰.

بازرسی و تفتیش در قانون دادرسی کیفری فرانسه برحسب نوع هریک از بازرسی‌ها متفاوت است. در تحقیقات جرایم مشهود ماده ۵۹ بند دوم مقرر می‌دارد: «عدم رعایت تشریفات مذکور در مواد ۵۶-۱-۵۶ و ۵۷ ماده حاضر دادرسی ضمانت اجرای بطلان است.»

نتیجه‌گیری

موضوع بازرسی‌ها و تفتیش و توقیف اموال و اسناد، یکی از عرصه‌هایی است که در تقابل با اصل لزوم احترام و حفظ حریم خصوصی افراد قرار دارد و به این ترتیب در مرحله تحقیقات مقدماتی ضابطان دادگستری در حقوق ایران و فرانسه مکلف شده‌اند در این عرصه به مسأله ضرورت، شیوه بازرسی و در نهایت ضمانت اجرای تخلف از مقررات دادرسی توجه کافی داشته باشند.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانت‌داری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردید.

تعارض منافع: تدوین این مقاله، فاقد هرگونه تعارض منافی بوده است.

سهم نویسندگان: تمامی مراحل نگارش و تنظیم مقاله توسط نویسنده انجام گرفته است.